

Рамазанов Ш.Ш.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Левітас Ф.Л.

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

МЮНХЕНСЬКА УГОДА 1938 РОКУ: ПОГЛЯД З ХХІ СТОЛІТТЯ

Наближення 80-ї річниці завершення Другої світової війни, військові виклики ХХІ століття спричинили підвищений інтерес до історії минулої трагедії. В цьому сенсі авторами досліджено передісторію початку Другої світової війни, таємну дипломатію, пов'язану з Мюнхенською угодою. У статті розкриті реальні плани нацистської Німеччини щодо агресії в центральній та східній Європі, проаналізовано політику умиротворення А. Гітлера, наголошено на трагічних наслідках цієї політики для безпекової архітектури Європи і світу.

В статті розглянуто позицію основних світових гравців: Великої Британії, Франції, США, СРСР, Німеччини навколо Чехословацької кризи. В статті з'ясовано чому назва німецького міста Мюнхен стала ганебним символом капітуляції перед зухвалим агресором і зради своїх союзників. Авторами статті розкриті політичні та дипломатичні практики нацистів, які будувались на принципах шантажу, обману, залякування, різноманітних ідеологічних облудах, що ґрунтувалися на гаслах «повернення історичної справедливості» чи визнання власного «славного історичного минулого Німеччини».

В публікації детально розглянуті передтечі Мюнхенської угоди, політичні, міжнародні та ідеологічні передумови, які сприяли реалізації загарбницьких планів нацистів. За допомогою реконструкції історичних подій автори намагалися пояснити причини чому попри наближення світової війни не вдалося створити систему колективної безпеки в Європі, яка б протистояла фашистським силам.

Представлена стаття розширює розуміння необхідності використання колективних політичних, дипломатичних та військових заходів запобігання війнам і насильству.

Історичний матеріал, який висвітлений в публікації, допомагає краще зрозуміти, чому привід Мюнхену блукає в кабінетах сучасних політиків і дипломатів в умовах теперішніх військових викликів. Стаття спонукає до роздумів над політичними і моральними уроками ХХ століття.

Ключові слова: Мюнхенська угода, нацизм, агресія, колективна безпека, міжнародна політика.

Постановка проблеми. Трагічна 80-річниця завершення Другої світової війни і військові виклики ХХІ століття спонукають науковців до ретрооцінок вагомих історичних подій, повернення до переосмислення драматичних сторінок минулого ХХ століття. Міжнародну передісторію подій, саму Другу світову війну і наступне насильство, відомий американський і британський історик Тоні Джадт порівнює з швидкісним потягом, який зупиняється тільки на крупних позначках історії, першу з яких він називає «Мюнхен» [10, с. 11].

Відомий український і канадський історик С. Єкельчик справедливо підкреслює, що для багатьох західних істориків ця тема і через вісім десятиків років після завершення Другої світової

залишається незручною [11, с. 49]. Значно радикальнішими щодо Мюнхенських подій виглядають висновки відомого українського і канадського історика Т. Гунчака, який аргументовано стверджує, що західні демократії «продали» в Мюнхені Чехословаччину Гітлеру за надію на довгий мир в Європі, але надії виявились марними [8, с. 13]. В сучасних експертних проєкціях Мюнхенська угода виглядає в міркуваннях спеціалістів як мир, що мав послужити витоком для майбутньої війни. Це по-перше. А по-друге, мир на зразок Мюнхенської угоди, несе в собі завжди невинуваті ризики, які підштовхують агресора на наступні радикальні дії [12, с. 117]. Шукати точні аналогії з подіями Другої світової війни в теперішній час доволі складно. Але коло міжнародних, вій-

ськових, політичних питань, які виникли за час 2014–2025 років, доволі дзеркально відображають минуле і реальність. На думку польського історика П. Маєвського в той час, коли український народ, підтриманий демократичними країнами Заходу, веде героїчну боротьбу за своє майбутнє, привид Мюнхена досі блукає кабінетами політиків і дипломатів. В цьому історичному контексті автори зазначають актуальність проблеми, яка досліджується. Включення до наукового обігу маловідомих і до теперішнього часу мало прочитаних джерел, якими наповнена західноєвропейська література, а також їх неупереджена інтерпретація – формують наукову новизну і інтерес до історичних подій.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам міжнародних відносин і політичній кризі навколо Чехословаччини присвячені розвідки більшості науковців, які досліджували історію Другої світової війни. Найбільш вагомими для написання нашої роботи виявились праці В. Черчилля, М. Олбрайт, У. Ширера, Лоренса Ріса, Д. Маккіна, С. Гаффнера, М. Гейстінгса, Д. Гарта, Е. Бівора, Д. Стайла, Тоні Джадта та ін. Праця польського історика П. Маєвського є найбільш повною і об'єктивною версією мюнхенських подій. Книга цього автора наочно суголосна теперішнім військовим викликам в світі. Розв'язавши агресію проти Чехословаччини, Гітлер спирався на чотири політичні та ідеологічні кліше:

1. Чехословаччина знаходиться на історичних землях Рейху.
2. Історично такої країни, як Чехословаччина, ніколи не існувало.
3. В Чехословаччині знущаються над німцями.
4. Чехословаччина несе загрозу для існування німецької держави.

Концептуальні відповіді на питання, які досліджуються в публікації, зазначені в роботах українських науковців М. Поповича, Т. Гунчака, С. Плохія, А. Галушко, Є. Брайляна, О. Борисенка, Я. Грицака та ін.

Постановка завдання. Метою цієї публікації є спроба реконструювати трагічні історичні події, які стали передтечями Другої світової війни. Використовуючи різноманітний науковий матеріал, автори намагалися довести, щоб будь які спроби «замирення» чи «умиротворення» агресора завжди спонукають диктаторів і тиранів на нові злочини проти людства. А запорукою від нових війн і насильства – є формування сильної діючої міжнародної системи колективної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Американська політикиня та науковиця Мадлен Олбрайт точно сповіщає як і коли Гітлер почав свій переможний «бліцкриг». «Все починалось з дипломатичних перемог. Вражаючи співрозмовників приємними манерами і компетентністю, фюрер закликав до щирості в політиці, а насправді, безсоромно брехав про єдине бажання – миру і справедливості. Його першим кроком до «справедливості» стало фактичне легальне переозброєння Німеччини. Роками фюрер наполягав, що його наміри мирні, і він лише намагається компенсувати несправедливе ставлення, яке зазнала Німеччина. Наступний крок Гітлер зробив 1936 року, відновленням мілітаризації Рейнського регіону, одразу оголосивши, що його дії локально обмежені і він не планує йти далі» [15, с. 70–72].

Констатацію важливих історичних фактів, яку переконливо запропонувала М. Олбрайт, продовжує її британський колега і науковець Джон Гарт. Він, історик – розслідувач, сповіщає, що 21 травня 1936 року в гучному зверненні фюрера до світової громадськості і німецького народу зазначалося: «Німеччина не має ні наміру, ні бажання втручатися у внутрішні справи Австрії чи здійснювати аншлюс». Але це була його звична хитра заява – констатує Гарт – для заспокоєння опонентів. Так було завжди, коли Гітлер приховував свої справжні наміри. Насправді «аншлюс» Австрії був його пріоритетом [3, с. 37].

Після тріумфальної анексії Австрії нацисти не знижують темпи своєї політичної і дипломатичної активності. Тепер у фокусі інтересів III Рейху Судетська область і Богемія, які були передані Антантою до складу Чехословаччини після Першої світової війни. Німецьке населення дійсно жило на цих землях сотні років і в деяких районах складало під 90% мешканців. У березні 1938 року, тобто одразу через кілька днів після окупації Австрії, Гітлер заявив: «Я не допущу приниження 3,5 млн. німців, які живуть біля воріт Рейху!... Це населення має перебувати в межах «німецького світогляду» [1, с. 147]. На випадок міжнародних конфліктів Гітлер зухвало не тільки погрожував чеським очільникам, а і їх союзникам – Англії і Франції. Політика Берліну включала в себе цинічний дипломатичний шантаж, військово-політичний тиск і погрози. І все ж таки Гітлер знову лукавив. Протистояти можливій коаліції держав, а саме: Чехословаччині, Англії, Франції та СРСР, який мав договір з Чехословацькою республікою від 1935, року було просто самовбивством. І тому Гітлер знову вдався до політичних облуд. В цьому

сенсі важливими є джерельні матеріали, зібрані відомим американським журналістом В. Ширером. Він стверджував, що під час Чехословацької кризи Гітлер не змінював своєї риторики, як це і було під час вступу Вермахту в Рейнську зону чи під час аншлюсу Австрії. Фюрер намагався бути переконливим перед Заходом: Чехословаччина йому не потрібна, він навіть готовий надати цій країні будь-які гарантії. Головне повернути Судети з німецьким населенням і відновити історичну справедливість, порушену Версальською угодою. Свою «миролюбну» риторику Гітлер навмисно поєднував з мілітарним галасом і відкритими військовими приготуваннями для вторгнення в Чехословаччину. В провідних західних столицях все більше виявляли своє бажання до компромісів з нацистським диктатором: «Власне, ніщо не загрожує Чехословаччині, якщо вона передасть Гітлеру Судети. Для чого втягувати Європу в нову світову війну?» [21, с. 425–427]. Немає сумнівів, що нацисти діяли за точно визначеним планом поєднуючи дипломатичну псевдориторику з військовими залякуваннями. Після аншлюсу Австрії на великому стадіоні в Нюрнберзі А. Гітлер дав наказ провести десятий з'їзд нацистської партії, як з'їзд перемоги і відновлення нового Рейху. Все «дійство» відбувалось за затвердженим ідеологічним відомством методичками. Як мінімум, 20 000 нацистських прапорів, барабанний бій, «нуртуче море» свастики. 150 потужних прожекторів, що відсвітлювали стадіон і тисячі людей охоплених псевдопартіотичною істерією, реагуючи «зігнуттям» на кожне нове звернення, що його промовляв Гітлер. Після огляду позицій відновленого Рейху, Гітлер перейшов до міжнародної політики. Він переконливо дав зрозуміти, що Німеччина більше не буде терпіти неповагу і нахабство європейських сусідів, які з усіх боків оточують Німеччину і несуть загрозу німецькому народові. Власне, умова одна, чи Судети з німецьким населенням, над яким знущається уряд Чехословаччини, повертаються до Рейху, чи війна. Через чисельну пропагандистську агентуру і агентів впливу розповсюджували думки, що Німеччина готова зруйнувати Лондон, Париж і Прагу, якщо вона цього тільки захоче. Уряди Англії і Франції німецькі дипломати попередили про позицію А. Гітлера: «Якщо чехословацький уряд не виконає умов Берліну, то Чехословаччина буде розтрощена в результаті «військової операції» [13, с. 207–212]. Відверто гримаючи зброєю і погрожуючи війною Європі, Гітлер, начебто знущаючись над світовою думкою, запевнював нім-

ців і європейців, що ніхто так не хоче гарантованого миру, як Німеччина [13, с. 210].

Спираючись на значний джерельний матеріал, польський історик П. Маєвський дає розгорнуту картину Нюрнберзького античеського шабашу. Гітлер, як головний режисер і сценарист нацистського збіговиська, постійно вдавався до демагогічної риторики, намагаючись підбурювати багатотисячний натовп до нетерпимості до Чехословацької держави. Відносини в цій державі, як відомо, нестерпні – заявив фюрер – «У 3,5 млн. людей було вкрадене їхнє право на самовизначення. Економічно цих людей планомірно розорюють і поволі знищують... Злидні судетських німців невимовні. Їх хочуть згубити. По людські їх нестерпно гноблять і ганьблять». Після коротких акцентованих пауз, Гітлер знову висував звинувачення на адресу чехів: «Коли 3,5 млн. представників майже 80 млн. нації не дозволяють співати пісню, яка їм до вподоби, лише тому, що вона не подобається чехам, або коли їх б'ють до крові, лише за те, що вони носять білі підколінники, які чехи просто не хочуть бачити... або коли їх тероризують і знущаються з них за те, що вони вітають одне одного неприємним для чехів привітанням...». Збуджений натовп диктатор запевняв, що Німеччина готова піти на будь-які жертви, щоб відмовитись від конфліктів і, перш за все, з Францією, Великою Британією та Польщею і, що жодна держава не зробила для справи миру більше, ніж Німеччина [14, с. 340–341]. Насправді, німецьким генеральним штабом, за дорученням Гітлера, вже було оперативно розроблено план «Грюн» – план військової окупації і ліквідації Чехословацької республіки. Варто зазначити, що чимало далеких від політики пересічних громадян Європи наївно вірили в політичну риторику Гітлера і щиро співчували «стражданням» судетських німців. «Його фальшивки, переказані нацистами, мали успіх», – згадувала М. Олбрайт, – «Багато європейців почали симпатизувати заявам Гітлера про образи й вважали резонним його бажання втрутитися від імені етнічних братів його країни... У вересні 1938 року зіткнення між нацистською брехнею і верховенством права закінчилося: брехня перемогла» [15, с. 93].

В міжнародних подіях середини 30-х років існують вагомні історичні обставини, які вартують того, щоб на них звернули увагу. Перемога народних фронтів на демократичних виборах у Франції та Іспанії, зростання страйкового руху в країнах Європи в умовах економічної стагнації підвели деяких західних політиків до невірної оцінки

подій. Європейський континент в найближчий час може очікувати комуністична революція за радянським зразком, а Гітлер знищив в Німеччині одну із найбільших компартій Європи, і тому видався рятівником від комунізму. В Європейських політичних кабінетах і військових аналітичних центрах, звісно, прорахувались далекі і ближні перспективи руху А. Гітлера на Схід. Майбутнє виглядало доволі цікавим – неминуче зіткнення двох диктаторів, криваві справи яких у нормальної людини викликала огиду.

В провідних європейських столицях існувало відверте занепокоєння спробою американських очільників проводити політику ізоляції від європейських справ. До того ж, не існувало ніякої сенсації в тому, що серед окремих вищих американських урядовців були відверті симпатии політики А. Гітлера. Надалі все відбувалось за відомим історикам міжнародним сценарієм. У вересні 1938 року під час переговорів у Мюнхені британський прем'єр Чемберлен та його французький колега Е. Даладье погодилися віддати Судетську область Німеччині в обмін на збереження миру. Із текстом мюнхенської угоди Чемберлен повернувся до Лондона, як здавалося, героєм. А тих, хто застерігав від будь-яких угод з нацистами, такі як В. Черчилль, просто називали «паліями війни» [2, с. 25]. Але, не звертаючи серйозної уваги на своїх голосливих опонентів, В. Черчилль приклав максимум зусиль, щоб попередити британців і світове співтовариство про трагічні наслідки угоди з нацистами. За тиждень до підписання мюнхенського протоколу він передав в ЗМІ заяву про своє бачення наслідків мюнхенської кризи: піти на поступки Гітлеру означає визнати поразку демократії і перемогу агресора. Ця угода не принесе безпеки ні Англії, ні Франції. Адже Гітлер обов'язково піде далі, загрожуючи не тільки Чехословаччині, а і свободі і демократії всіх країн Європи [22, с. 139]. Коли, все ж таки, Мюнхенська угода біла підписана, Черчилль не стримував власних емоцій. Виступаючи в парламенті він заявив: «Ми зазнали повної і безперечної поразки. Доля нашої країни цілком залежить від доброї волі чи капризу Німеччини... У нас був вибір між війною і ганьбою. Ми обрали ганьбу і одержимо війну» [4, с. 154–155]. Але серед загальної мюнхенської ейфорії було чутно тільки голос Чемберлена, який запевнив громадськість, що уклав мир на ціле покоління. Коментуючи ситуацію, яка склалася після Мюнхену, американський науковець і дипломат Д. Маккін підкреслює, що британський прем'єр жорстоко поквавився з фінальними

висновками. Через оптимістичну оцінку Мюнхенської угоди він назавжди залишиться в історії безнадійно наївним політиком, адже намагався в такий спосіб умиряти одного із найжорстокіших та найжахливіших тиранів і диктаторів ХХ століття [13, с. 215].

Розмірковуючи над розвідкою одного із біографів нацистського фюрера німецького журналіста Себастьяна Гаффнера, автори звернули увагу на важливий інтерпретований аспект в політичній біографії А. Гітлера. Диктатор дійсно радів Мюнхенському «бліцкригу», але в той же час з огидою ставився до західних політиків, які завадили йому розпочати велику війну ще в 1938 році. Сам Гітлер аргументував це тим, що Рейн, Австрія і Чехословаччина були тільки прелюдією до майбутніх планів агресії. Він мав власними амбіціями і світовим пануванням, яке Німеччина мала досягти за відведений йому біологічний час. І тому він навмисно провокував війну окупацією і подальшим поділом Чехословаччини у березні 1939 року [6, с. 113–115]. 14 березня Президент Чехословаччини Гаха прибув до Берліну на переговори з Гітлером. Керманічу Чехії було поставлено ультиматум: чи капітуляція чи ранком німецька авіація знищить Прагу. Завдяки жорсткому залякуванню Гітлер одержав те, що хотів. Наступного дня німецькі війська перетнули кордони Чехословаччини без жодного пострілу. Цей день Гітлер назвав найщасливішим днем свого життя, коли безкровно приєднав чеські землі до Рейху [18, с. 43]. Звертаючи увагу на залякування, як інструмент непрямих дій у військових конфліктах, британський військовий дослідник Л. Фрідман додає, що вони були типовим успішним інструментом нацистських агресорів у Другій світовій війні [20, с. 195]. До речі, Гітлер обіцяв нанести найстрашнішого удару по третій стороні, яка б наважилась втрутитись в його агресивні плани проти Чехословаччини, що викликало певний психологічний шок в країнах Західної Європи. Анексія Чехословаччини мала потужний європейський ефект – масове громадське обурення проти умиряючів. Це примусило, перш за все, Чемберлена вдатися до активної дипломатії – спочатку пригрозити Гітлеру економічними санкціями, а з іншої сторони – продовжити почате умиряння – Німеччині зробили дуже вигідну інвестиційну пропозицію за належну поведінку. Фюрер поставився до цих сигналів Заходу скептично. Тоді Англія, до якої приєдналась Франція, оголосили про свої гарантії Польщі та іншим країнам Європи. Наступну ситуацію коментує відомий дослідник історії Другої

світової війни М. Гейстінгс: в разі німецької агресії проти Польщі, Франція обіцяла військовому командуванню у Варшаві атакувати гітлерівську лінію Зігфріда протягом тридцяти днів. Британія обіцяла бомбардувати Німеччину. Від запевнення обох держав віяло цинізмом, бо ніхто з них не мав ані найменшого наміру використати свої обіцянки. Ці гарантії мали на меті радше стримати Гітлера, ніж дати Польщі справжню військову допомогу [9, с. 27].

Є неабиякий сенс звернути увагу на події, які відбувалися за лаштунками чехословацької кризи. До того часу Франція, Чехословаччина та СРСР були вже зв'язані військово-політичним договором 1935 року, який був направлений проти будь-якої агресії в Європі з боку Німеччини. Власне, Мюнхенська угода та подальше поглинання решток Чехословаччини юридично і фактично нівелювали цей трьохсторонній документ, до якого могла долучитися і Велика Британія. В цьому форматі можливої коаліції Гітлер не мав би жодних шансів на успіх. Ситуацію і можливі варіанти розвитку подій аналізують українські науковці Галушка А. та Брайлян Є. Напрочуд західні лідери діяли доволі мляво, з недовірою один до одного, пропонуючи дискусії навколо політичних подій без конкретного розуміння реальних військово-політичних дій. Коли СРСР зажадав від Британії і Франції дозволу на прохід Радянської Армії через територію Румунії і Польщі в разі війни з Німеччиною, західні демократії не могли надати такого дозволу, не отримавши дозволу Бухаресту та Варшави, які не бажали бачити у себе більшовиків, слушно підозрюючи, що, раз їх впустивши, виставити буде не просто [4, с. 34–35].

В умовах загальної військової кризи в Європі важко не погодитись з думкою вже згаданого нами британського дослідника Е. Бівора про те, що всі вище названі події спонукали сталінське керівництво до пошуку варіантів іншого розвитку ситуації, якщо радянське керівництво було відсторонене від Мюнхенської конференції. Адже в Кремлі з відвертим роздратуванням поставилися до подій в Мюнхені. Вони реально підштовхували СРСР до зближення з нацистською Німеччиною [2, с. 25].

На XVIII з'їзді ВКП(б) Сталін відверто засудив «мюнхенців» і наголосив на те, що «умиротворення» Гітлера створює умови подальшого просування Німеччини на Схід. В такому випадку СРСР може піти на зближення з державами, з якими на теперішній час дружніх відносин не мало. Фактично це був сигнал для Лондону і Парижу: якщо західні очільники будуть продовжувати гальму-

вати створення системи колективної безпеки, СРСР може змінити свій дипломатичний вектор і надати сигнал Гітлеру про готовність СРСР до радянсько-німецького зближення. Більшість тогочасних європейських політиків розглядали таке зближення неможливим. Пакт Молотова – Ріббентропа від 23 серпня 1939 року розвіяв всі тогочасні ілюзії. По теперішній час продовжується гостра дискусія навколо цього документу між західними науковцями та російськими офіційними істориками. При всіх аргументах і фактах, які висувуються з різних сторін, зрозумілим і беззаперечним видається найважливіший факт: пакт про ненапад між сталінським СРСР та нацистською Німеччиною був спільним планом нападу на Польщу і ліквідацією польської держави. У цьому контексті важливими видаються зауваги знаного українського науковця М. Поповича. Відомий дослідник підкреслював, що історія провальних переговорів про колективну безпеку між англо-французами та СРСР добре відома. Саме тоді відбувся стратегічний поворот в радянській міжнародній політиці. Сталін серйозно обрав союз з Гітлером проти європейських демократій, як засіб досягнення власних стратегічних цілей [16, с. 435].

Серед загальної мюнхенської ганьби політики «умиротворення» і нейтралітету виглядав виключенням із загальних міжнародних тенденцій героїчний спротив українців Карпатської України в збройній нерівній боротьбі з фашистською агресією. В той час, як 8 млн. чехів підкорилися німецькому насильству, – зазначає відомий український та канадський історик С. Плохій, – 2 тис. бійців «Карпатської Січі» виступили проти багаточисельної угорської армії, захищаючи проголошену державу – Карпатську Україну. І хоча сили були нерівні і опір тривав кілька днів, ця подія перетворилась на один із національних символів України [17, с. 334].

Важливі думки з цього приводу висловлює і сучасний український історик Я. Грицак «Автономія і коротка незалежність України дали хибну надію, що цей край стане новим українським П'ємонтою, тобто територією з якої почнеться відродження всієї незалежної України... Дозвіл Гітлера на окупацію Карпатської України Угорщиною, спростували ці припущення, і, по суті, відкрили дорогу до зближення нацистської Німеччини та СРСР» [7, с. 261].

До всіх вище зазначених подій є вагоме доповнення. Довгі післявоєнні роки в політичній і історичній науці за дужками тривалого політичного і наукового дискурсу залишилась не мало важлива

деталь, на яку наголошує американський і британський дослідник Бенн Стайл. До і під час Чехословацької кризи на політичну позицію Великої Британії і Франції мали неабиякий вплив рішення політичних і фінансових кіл США. Побоюючись нової війни в Європі, вони відверто попередили європейських союзників, що не будуть підтримувати жодну з воюючих країн, а також, що на кредити і фінансову допомогу годі буде і сподіватися на випадок військового конфлікту [19, с. 14].

Після захоплення Чехословаччини у квітні 1939 року Німеччина скасувала договір з Польщею про мирне розв'язання конфліктних питань між двома країнами. Крім того, було анульовано британсько-німецьку морську угоду і Берлін висунув до Великої Британії вимоги повернути свої колишні колонії. Світ опинився біля прірви нової світової війни.

Висновки. Історичний досвід Мюнхенської угоди країн заходу з Гітлером показав абсолютну безперспективність «умиротворення» агресора, який налаштований на війну і агресію.

Політика «Мюнхену 1938» стала безперечною капітуляцією західних демократій перед нацистами, що привело до порушення стратегічної і військово-політичної рівноваги в Європі і Світі.

Політика нейтралітету великих держав в умовах світової військової кризи завжди працює на агресора, допомагає йому тиснути на своїх опонентів, здобувати політичні та моральні дивіденди.

Тільки колективне протистояння агресору, міжнародні коаліції і колаборації, союзи всіх противників війни, їх рішучість в боротьбі за мир проти насильства, здатні зупинити в будь-який спосіб підпалювачів війни.

Список літератури:

1. Борисенко О. Гітлер. Невивчений урок історії. Київ: Гамазин, 2022. 396 с.
2. Бівор Е. Друга світова війна. Київ: Вид-тво група КМ-БУКС, 2024. 848 с.
3. Гарт Д. Як Черчилль врятував цивілізацію: Епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків: Вид-тво «Ранок»: Фабула, 2023. 316 с.
4. Галушка А. Черчилль. Великие личности в истории. Харьков: Клуб семейного досуга, 2019. 340 с.
5. Галушка А., Брайлян Є. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталіним 1939–1941 рр. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 368 с.
6. Гаффнер С. Гітлер. Примітки до біографії. Київ: Вид-тво Жупанського, 2022. 176 с.
7. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 432 с.
8. Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії Другої світової війни. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2011. 225 с.
9. Гейстінгс М. І розверзлося пекло... Світ у війні 1939–1945 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2024. 752 с.
10. Джадт Т. Переосмислення забутого ХХ століття. Київ: Наш формат, 2024. 384 с.
11. Єсельчик С. Український досвід Другої світової війни. Київ: Медуза, 2020. 268 с.
12. Люттвак Е. Стратегія: логіка війни і миру. Київ: Вид-тво КНТ, 2024. 523 с.
13. Маккін Д. І сталася тьма. Рузвельт, Гітлер і західна дипломатія напередодні війни. Київ: Лабораторія, 2023. 400 с.
14. Маєвський Пйотр М. Коли спалахне війна? Аналіз кризи. Львів: Локальна історія, 2024. 600 с.
15. Олбрайт М., Вудворт Б. Фашизм: засторога. Київ: Форс Україна, 2019. 352 с.
16. Попович М. Червоне століття. Київ: АртЕк, 2005. 887 с.
17. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
18. Піс Л. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна. Київ: Лабораторія, 2023. 544 с.
19. Стайл Б. План Маршалла. Світанок холодної війни. Київ: Дух і літера, 2024. 608 с.
20. Фрідман Л. Стратегія: Історія. Харків: Фоліо, 2024. 848 с.
21. Ширер У. Взлет и падение Третьего Рейха. Москва: Эксмо, 2004. 1168 с.
22. Черчилль У. Вторая мировая война. Москва: Воениздат, 1991. Книга первая. Т. 1–2. 592 с.

Ramazanov Sh.Sh., Levitas F.L. THE MUNICH AGREEMENT OF 1938: A VIEW FROM THE 21ST CENTURY

The approaching 80th anniversary of the end of World War II, the military challenges of the 21st century have caused increased interest in the history of the past tragedy. In this sense, the authors have studied the prehistory of the beginning of World War II, the secret diplomacy associated with the Munich Agreement. The article reveals the real plans of Nazi Germany for aggression in Central and Eastern Europe, analyzes the policy of appeasement of A. Hitler, and emphasizes the tragic consequences of this policy for the security architecture of Europe and the world.

The article examines the position of the main world players: Great Britain, France, the USA, the USSR, Germany around the Czechoslovak crisis. The article explains why the name of the German city of Munich became a shameful symbol of surrender to the audacious aggressor and betrayal of its allies. The authors of the article reveal the political and diplomatic practices of the Nazis, which were built on the principles of blackmail, deception, intimidation, various ideological deceptions, based on the slogans of «returning historical justice» or recognizing Germany's own «glorious historical past».

The publication examines in detail the precursors of the Munich Agreement, the political, international and ideological preconditions that facilitated the implementation of the Nazis' aggressive plans. Using the reconstruction of historical events, the authors tried to explain the reasons why, despite the approach of world war, it was not possible to create a system of collective security in Europe that would resist the fascist forces.

The presented article expands the understanding of the need to use collective political, diplomatic and military measures to prevent wars and violence.

The historical material covered in the publication helps to better understand why the Munich issue lingers in the offices of modern politicians and diplomats in the face of current military challenges. The article encourages reflection on the political and moral lessons of the 20th century.

Key words: Munich agreement, nazism, aggression, collective security, international politics.